

Світлана Фокіна

МІФОПОЕТИКА ЦИКЛУ М. ЦВЕТАЄВОЇ “АНДРІЙ ШЕНЬЄ”

У статті осмислюється естетико-аксіологічна парадигма образу Андре Шеньє у контексті авторського міфу М. Цветаєвої.

Ключові слова: ліричне “я”, авторський міф, мотив, образ Андре Шеньє, Орфей.

The article is analyzed the aesthetic paradigm of an image Andrü Chünier in a context of an author's myth of M. Tsvetaeva's.

Key words: lyric ego, author's myth, motif, image Andrü Chünier, Orpheus.

Літературознавці, вивчаючи інтертекст та міфопоетику творів М. Цветаєвої, світоглядні та аксіологічні настанови її творчості (Р. Войтехович [2], М. Мейкін [4] Є. Фарино [6], І. Шевеленко [8] та ін.), пропонують різноманітний інструментарій, який дозволяє виявити авторський міф поетеси. Але дотепер в достатній мірі не сфокусовано належну увагу цвєтаєзнавців на функції образу Андре Шеньє в становленні авторського міфу М. Цветаєвої.

Мета даної статті — полівалентний аналіз образу Андре Шеньє, що використовується М. Цветаєвою для моделювання авторського міфу.

У художній системі М. Цветаєвої центральне місце посідає образ поета — носія творчого начала, якому часто додаються риси вибраності й мучеництва. У свідомості поетеси ці два поняття взаємозв'язані: “між повнотою страждання і порожнечею щастя мій вибір був зроблений зроду — і дороду!” [7; 72]. По зауваженню Ю. М. Лотмана, “”алфавіт” символів того або іншого поета далеко не завжди індивідуальний: він може черпати свою символіку з арсеналу епохи, культурного напрямку, соціального кола” [3; 225].

Міф про поета був домінантою ідеологемою в системі естетичних уявлень Срібного століття і, перш за все, співвідносився з персоналією Орфея. Звернення до образу Орфея та переосмислення міфу про

нього властиво не лише російському, але й європейському модернізму. Історія Орфея вписувалася в контекст характерних для Срібного століття уявлень про особливий статус поета: магічних можливостях поетичного дару (уміння Орфея зачаровувати), медіальних здібностях (після смерті Орфей став оракулом), стражданні (розлука з Еврідікою) зв'язку з Іносвітом (подорож в Царство тіней) і мученицькою смертю (Орфея розтерзали Вакханки).

Репрезентацією міркувань М. Цветаєвої про сутність поета взагалі та своєї зокрема, а також про етичну позицію в переломний час стає цикл “Андрій Шеньє”. Історія життя і страти Андре Шеньє співвідноситься поетесою з історією Білого руху і своєю долею. Таке зближення відбувається за ознакою ототожнення часу Андре Шеньє з епохою, сучасною М. Цветаєвій. Аналогію між часом Великої французької революції і післяреволюційним часом в Росії М. Цветаєва послідовно проводить у своїй творчості. В період створення “Лебединого стану” і п'єс “Фортуна” та “Кінець Казанови” поетеса обіграє долі героїв XVIII століття (Лозена, Марії-Антуанетти, Казанови). Загибель героїв, що відносяться до знищеної культурної епохи, не відповідній новому часу і не приймаючих його, дозволяє М. Цветаєвій осмислити реалії сучасності і зрозуміти їх більш глибоко. Таке розуміння себе, навколишніх людей і подій, специфіки самого часу крізь призму іншої культурної епохи і образів історичних, культурних або міфологічних принципово для М. Цветаєвої.

Історія Андре Шеньє виявляється тією відповідною культурною міфологемою, яка повинна стати одним із смислових центрів “Лебединого стану”. По-перше, образ А. Шеньє співвідноситься з епохою, яка нарівні з сучасністю стала кодовою для збірки. По-друге, образ поета, який не відмовився від своїх переконань та був страчений за це, не міг залишити М. Цветаєву байдужою.

Звертаючись до долі А. Шеньє, поетеса йде слідом за О. С. Пушкіним, для якого також була важлива аналогія часу і долі французького поета зі своїм часом і долею. У 1825 році О. С. Пушкін написав елегію “Андрій Шеньє”, змалювавши Андре Шеньє, який не відрікається від своїх ідеалів, чие призначення — бути поетом навіть напередодні страти. У першій же “примітці до своєї елегії Пушкін наводить початок передсмертного вірша Шеньє” [9; 414]. Пушкінська традиція позначається і в назві циклу М. Цветаєвої “Андрій Шеньє”. Ім'я

французького поета русифікується, зберігаючи написання, прийняте у російських поетів XIX століття, які зверталися до його творчості (О. С. Пушкин, І. І. Козлов, М. Ю. Лермонтов, М. О. Некрасов та ін.). Але русифікація імені Андре Шеньє має також інше значення.

Ім'я Андрій викликає асоціацію з образом Андрія Первозванного, апокрифічного заступника і захисника Русі. Імплицитний зв'язок образу Шеньє з Андрієм Первозванним задано перекликом в долі поета і апостола. Андре Шеньє народився в Константинополі, де Андрій Первозванний був апостолом і посвятив першого єпископа. А. Шеньє було гільйотиновано, апостола Андрія — розп'ято.

Слід також врахувати, що для М. Цветаєвої актуальні були ідеї ім'яслав'я. Русифікація підкреслює семантику імені французького поета, що означає “мужній”. Так модальність образу Андрія Шеньє визначається тим, що він сам стає символом мужності та відваги. Тут доречно пригадати міркування Г. Башляра про те, що “образи пояснюються не своїми об'єктивними РИСАМИ, а своїм суб'єктивним смислом” [1; 141]. Подібна контамінація та включення до семантичного поля циклу образу Андрія Первозванного дозволяє розглядати і розуміти рядок в першому вірші “Дрожа срывает воинский доспех” не лише як алюзію реальної ситуації позбавлення від офіцерських погонів, але й як введення у текст символіки Андріївського ордену.

Девіз цього ордену був “За вірність і віру” [10]. У 1917 році, після Жовтневої революції, Андріївський орден було скасовано. Таким чином, символіка ордену — вища доблесть в бою, а його скасування — відмова не лише від Старого світу, але й протиставлення девізу ордену. Саме подібний девіз — “Божье да белое дело твое...”¹, співвіднесений М. Цветаєвою з подвигом Білої гвардії, стає лейтмотивом “Лебединого стану”: “Белогвардейцы! Гордией узел / Доблести русской”².

Цикл “Андрій Шеньє” складається з двох віршів. У першому — ліричне “я”, яке співвідноситься у цветаєвському міфі безпосередньо з особою поетеси, порівнює себе з Андре Шеньє. Другий вірш будується як передсмертний монолог А. Шеньє. У такій організації ліричного сюжету М. Цветаєва наслідує традиції пушкінської елегії “Андрій Шеньє”, яка починається із звернення до оспівуваного поета, а основну її частину складає монолог Андре Шеньє.

¹ “Дон”, 24 березня 1918 р.

² “Белогвардейцы! Гордией узел...”, 9 серпня 1918 р.

У першому вірші цвєтаєвського циклу існування ліричного “я” осмислюється як екзистенція гріха: “Андрей Шеньє взошел на эшафот / А я живу — и это страшный грех”. Утворюється смисловий стрижень ліричного сюжету, в який вписано дві взаємозв’язані опозиції: ліричне “я” / Андрій Шеньє та поет / “залізна доба”. При цьому поняття “гріх” у вірші одержує додаткову функцію: знеособити того, хто визнається грішником (“не певец” “не отец” “не человек”). Зі властивим М. Цветаєвій максималізмом, гріхом визнаються традиційні цінності: життя, поезія, страх за близьких. Але таке переорієнтування виявляється виправданим, оскільки у вірші відтворюється образ смутного часу, позначеного як “залізна доба”, що задає тему переверненого світу, вводячи до тексту вірша апокаліпсичні мотиви (“Есть времена, где солнце — смертный грех”). Протистояти хаосу, що народжується, можуть тільки відвага і готовність до самопожертви. Символом такої відваги визнається Андрій Шеньє, а імпліцитно й Біла гвардія. Небажання або нездатність пожертвувати собою — легкодухість, відмова від своєї сутності й втрата зв’язку зі Старим світом.

Другий вірш циклу будується як монолог А. Шеньє перед стратою. Відтворюється потік свідомості, який передає внутрішній стан поета. Простір навколо деперсоналізується, в’язниця стає персоніфікацією чудовиська (“Мечется в страшной мечте / Черная Консьержерия”). Чорний колір і темрява стають координатами інфернальності. До семантичного поля вірша входять апокаліптичні мотиви, які задаються цвєтаєвською парафразою біблійського позначення апокаліпсису: “Утро крадется, как тать” (Ср. “придет же день Господень, как тать ночью”).

В очікуванні страти Андрій Шеньє починає відчувати своє тіло розчленованим (“Не узнаю в темноте / Руки — свои иль чужие?”). Крім того, мотив невпізнання своїх рук може мати й іншу інтерпретацію. Перед смертю у екзистенційній ситуації поетові відкривається щось раніше не доступне і виникає відчуття, що його направляє вища сила. Вводяться два мотиви, які відображають різні сторони його особи. Перший — страх перед стратою, відчуття неминучості насильницької зустрічі із смертю (“Руки роняют тетрадь, / Щупают тонкую шею”), що відображає його людську сутність, фіксуючи психічний стан. Другий — страх не завершити свою справу (“Я дописать не успею”). Створюється смислова опозиція: минаючий час / поет-літописець.

Мотив очікуваної страти вводить тему обезголовленого поета. Для М. Цветаєвої ця тема особливо важлива і дозволяє розширити семантичну парадигму образу Андрія Шеньє. Страта порівнює Шеньє з Орфеєм, образ якого є концептуальним у творчості М. Цветаєвої. Таке зближення відбувається за ознакою аналогічних мотивів, що формують модальність цих двох образів: поетичний дар, страждання, мученицька смерть. Зв'язок з образом Орфея визначений і творчістю самого Андре Шеньє, який звертався у своїй ліриці до відображення світу і міфології Еллади. З точки зору О. С. Пушкіна, А. Шеньє — “із класиків класик — від нього так і несе древньою грецькою поезією” [9; 415]. Не менше важливе інше: Андре Шеньє увійшов до історії як поет, страчений за свої переконання.

Аналогію між Орфеєм та А. Шеньє підкріплює також ідея спадкоємства поетичного дару після загибелі поета. Як відомо, міфічний Орфей заповідає свій талант острову Лесбос, куди припливає його голова (Ср. “Так плыли голова и лира...”). А. Шеньє визнається передвісником романтизму, — досить пригадати слова Сент-Бьова: “Шеньє — це провісник поезії майбутнього, він приніс до світу нову ліру; але йому не вистачає деяких струн, які з тих пір додали й додадуть ще його наслідувачі” [5; 81].

Враховуючи подібний контекст, ув'язнення А. Шеньє може інтерпретуватися в тексті вірша як варіант сходження Орфея до Аїду. Саме поетичний дар допомагає поетові протистояти ув'язненню і очікуваній смерті.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що цикл “Андрій Шеньє” — один із знакових у творчості М. Цветаєвої 10-х років. Важливість його обумовлена міркуваннями про сутність поетичного дару та етичний вибір у смутний час. У авторському міфі М. Цветаєвої дійсна сутність поета — здатність стати мучеником ради своїх переконань, як Андре Шеньє або Орфей. Призначення поета — бути літописцем своєї епохи, увічнивши безповоротно минаючий час та його героїв.

У даній статті намічаються можливі варіанти вирішення проблеми авторського міфу М. Цветаєвої як розгляд еволюції та міфологізації образу поета, представленого Андрієм Шеньє у творчості поетеси. Такий підхід, пропонуючи певний тип аналізу, дає можливість розширити поле дослідження поетичної системи М. Цветаєвої в аспекті авторського міфу.

Список використаних джерел

1. Башляр Г. Грезы о воздухе. Опыт о воображении движения / Г. Башляр ; [пер. с франц. Б. М. Скуратова]. — М. : Издательство гуманитарной литературы, 1999. — 344 с.
2. Войтехович Р. Психея в творчестве М. Цветаевой: Эволюция образа и сюжета [Электронный ресурс] / Р. Войтехович. — Тарту, 2005. — Режим доступа к ист.: <http://www.ruthenia.ru/document/536533.html>
3. Лотман Ю. М. Внутри мыслящих миров / Ю. М. Лотман // Семиосфера. — СПб. : Искусство — СПб, 2004. — С. 150—390.
4. Мейкин М. Марина Цветаева: поэтика усвоения / М. Мейкин. — М. : Дом-музей Марины Цветаевой, 1997. — 312 с.
5. Сент-Бев Ш. О. Литературные портреты. Критические очерки / Ш. О. Сент-Бев. — М. : Худ. лит., 1970. — С. 67—82.
6. Фарыно Ежи. Два слова о Цветаевой и авангарде [Электронный ресурс] / Е. Фарыно. — Режим доступа к ист.: <http://www.m-m.sotcom.ru/6-7/faryno.htm>
7. Цветаева М. Собрание сочинений : в 7 т. / М. Цветаева. — М. : ТЕРРА — Книжная лавка — РТР, 1997. — Т. 5. Кн. 1 : Автобиографическая проза; Статьи; Эссе / [сост., подгот. текста и коммент. А. Саакянц, Л. Мнухина]. — 1997. — 336 с.
8. Шевеленко И. Литературный путь Цветаевой: Идеология — поэтика — идентичность автора в контексте эпохи / И. Шевеленко. — М.: Новое литературное обозрение, 2002. — 464 с.
9. Эткинд Е. Мои послушные слова (О языковом оптимизме Пушкина) / Е. Г. Эткинд // Психопоэтика. — СПб.: Искусство — СПб, 2005. — С. 399—425.
10. Электронный ресурс. — Режим доступа до джер.: <http://www.rusk.ru/st.php?idar=1109>